

Symphony of Religions and Ethnicities in Roma's Novel "Navaqis" Based on Bakhtini's Reading

Hasan Ismailzadeh,¹ Associate professor, Department of Arabic Language and Literature, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran

Abdulahed Ghaibi, Professor, Department of Arabic Language and Literature, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran.

Golestan Tayyabzad, Graduated in Arabic language and literature, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran.

Received: 18-02-2021

Accepted: 24-01-2022

Introduction: The novel *Nawaqis Roma* does not rely on the arguments or thoughts of a single character; the multiplicity of discourses and the lack of definitive conclusions in this work create a great degree of freedom of interpretation for the reader. The novel is considered an important and influential category in the field of culture and literature of any society. It also increases awareness by bringing different voices to the ears of the audience through the narration of the story. Therefore, *Nawaqis Roma* is a novel which plays a significant role in reducing social damages. The purpose of this research is to investigate the elements of dialogue and polyphonic components, such as carnival, chronotope, mental fluid flow and intertextuality, in order to determine how polyphonic elements in this novel are compatible with the examples in Bakhtin's theory.

Methodology: The current research aims to examine the novel *Nawaqis Roma* by the Syrian poet and writer Jan Dost based on the polyphonic theory of the prominent Russian theorist Mikhail Bakhtin. After a brief definition of the theory of polyphony and its components, a brief introduction is provided to Mikhail Bakhtin, and the examples in the novel are examined based on the components of that theory. In the following, with a complete definition of Bakhtin's "polyphonic" theory, the element of conversation as the driving force of the story and a number of polyphonic components, including: carnival, intertextuality, grotesque, chronotope, and polemic are explained. The data are collected from library sources and classified based on the content notes. Using a descriptive-analytical method, the effective elements in the content of the novel are identified and then qualitatively analyzed.

Results and discussion: In his story, Jan Dost describes nature in the most beautiful way possible; he depicts nature with peace, purity, honesty, and warmth, as a place of safety for those in need of these features. The movement and flow of water, rivers and waves of the sea, the coming and going of the seasons, trees, beautiful historical buildings, and the sound of the bells and garlands of the mosque have given a very beautiful image of the book of creation and the beauty of the creator. Realism and

¹ Corresponding Author Email: h.esmailzade@gmail.com

sociability are the main features of this novel, and there is no abnormal or extraordinary event in the story. All the issues are depicted as normal, which can be seen in almost every class of the society that has its own religion and ideology. Jan Dost portrays the tolerance and coexistence among different religions and ethnicities by accepting differences and setting aside religious extremism. As he points out, the differences among people should not disappear but should remain stable in the framework of mutual understanding. In his opinion, the difference of views in cultures should not be resolved through war and conflict, which are the source of separation and distancing. Rather, they should be reconciled in a long process of mutual understanding with various facets of humanity.

Conclusion: The author has created an atmosphere in the story where the existing conditions almost reflect the multi-religious and ethnic communities that try to exclude each other or some people that seek dialogue and compatibility. This is the role of dialogue in the novel. The voice of the followers of Christianity is heard as much as the voice of the believers of Islam. No voices of religions and ethnicities are included in the novel, and everyone takes the role of a speaker and a listener in turn. In general, the dialogues in *Nawaqis Roma* mostly express the external conditions such as strata, different religions, women and men, making the text match the conditions of the society. The internal and direct dialogues also express the emotional, family and personal issues of people.

Among the other things that Jan Dost has used in turning his work into a dialogue, we can mention the chronotope. Chronotopes are temporal/spatial continuums of different events. Jan Dost has mentioned several scenes of time-space continuity, the close connection of these two issues, and the importance of how much these two issues can influence events. Jan Dost tells the main part of the story in two important events. The first is when the lover meets the monk Paul and hears the news that brings him into crisis and confusion. This is an issue that changes his life and personality. The second event is when he meets the nun of Genoa and returns (Ashiq really expresses his faith and love for his country) in a different time and place context.

By mentioning the verses of the Quran, the Bible, the names of historical elders, prophets, historical wars, and the stories of the elders in the form of intertextuality, as well as combining the contents, the novelist has established a connection between the text and the past world. In addition, the stream of consciousness in the form of soliloquies, reminiscences and monologues cause the voices inside people to be heard. Moreover, and the use of multilingual elements and symbols as a sign of unity among humanity is another example of polyphony in the novel of *Nawaqis Roma*.

Keywords: Polyphony, Symphony of religions and ethnicities, Mikhail Bakhtin, Jan Dost, *Novaghis Roma*.

References

The Holy Quran

Alai, Erfan. (2010), "A Study of the Novel 'The Return of the Soul' Based on Mikhail Bakhtin's Polyphonic Theory", under the guidance of Dr. Hossein Abu Yasani, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University. (in persian)

Al-Shamayla, Moatasim Salem, (1995). "Al-Tanas fi al-Samat al-Arabi al-Hadith", Amman: Al-Jama'a al-Jordaniya. (in arabic)

Allen, Graham. (1400). Intertextuality. Fourth edition. Second edition. Translated by Payam Yazdanjo. Tehran: Markaz Publishing House. (in persian)

Bakhtin, Mikhail. (1987). Al-Khattab Al-Rawaei, translated by Mohammad Barada. Cairo: Dar Al-Fekr. (in arabic)

Bakhtin, Mikhail. (1387). Conversational Imagination, translated by Roya Pour Azar, Tehran: Ney. (in persian)

Bayat, Hossein. (1390). Storytelling: The Fluid Flow of the Mind, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company. (in persian)

Dost, Jan. (2016). Roma Nawaqis. Beirut: Dar Al-Saqi. (in arabic)

Hassanzadeh Mirali, Abdullah and Rezavian, Seyyed Razzaq. (2012). "Multilingualism in the Novel Symphony of the Dead", Literary Criticism and Stylistics Research, 3(8), 38-11. (in persian)

Kahnoumipour, Jhaleh. (2004). "Polyphony in Fictional Texts", Foreign Languages Research, 9(16), 5-16.

Namwar Motlagh, Bahman. (2011). "Bakhtinian and Post-Bakhtinian Polyphony (Evolution and Development of Polyphony with Emphasis on Art and Literature)". Collection of Articles on Dialogue in Art and Literature, Tehran: Sokhan. 11-32. (in persian)

Neyshabouri, Farid al-Din Attar. (1966). "Tazkirat al-Awliya", Tehran: Asatir Publications. (in persian)

Nobakht, Mohsen. (2012). "Polyphony and Polyphony in the Postmodern Iranian Novel; With a Look at the Novel Asfar Katban by Abu Turab Khosravi", Linguistics Journal, 120-85. (in persian)

Payandeh, Hossein. (1386). Postmodern Novel and Film. Tehran: Hermes.

Todorov, Tzotan. (1377). Mikhail Bakhtin's Conversational Logic, translated by Dariush Karimi, Tehran: Markaz. (in persian)

Tolstoy, Leo. (1378). Raspberry, translated by Alireza Jabbari (Azrang), Tehran: Khasha Press. (in persian)

سمفونی ادیان و اقوام در رمان نواقیس روما بر اساس خوانش باختینی

حسن اسماعیل زاده^۱، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی

آذربایجان، ایران

عبدالاحد غیبی، استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان،

ایران

گلستان طبیب‌زاد، فارغ التحصیل زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی

آذربایجان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۵

چکیده

افراد از طریق برقراری گفتگو با یکدیگر در تلاش برای رساندن صدای خود به دیگران هستند؛ در واقع صدا نمودی از ذهنیت و دیدگاه گوینده‌ی آن است که هستی و حضور او را تاکید می‌کند. گفتگومندی یکی از مهم‌ترین خصیصه‌های متن ادبی و لازمه‌ی ایجاد روابط اجتماعی است که میخائیل باختین^۱، نظریه‌پرداز روسی این دیدگاه را در ادبیات، تحت عنوان چندصدایی یا پلی‌فونی^۲ «با الهام از مفهوم صدا در موسیقی بیان نمود. «ژان دوست» نویسنده و شاعر سوری در رمان «نواقیس روما»، روایتگر سفر مترجمی مسلمان به نام «عشیق» به «رم» خاستگاه دین مسیحیت می‌باشد که با استفاده از مؤلفه‌های چندصدایی از جمله: کارناوال، بینامتنیت، گروتسک، کروئوتوپ، جدل و غیره، جهانی چندصدایی را خلق کرده است. با بررسی و تحلیل رمان نواقیس روما بر پایه‌ی مؤلفه‌های مذکور مشخص شد که این اثر، شاهد رقابت گفتمان‌های مختلف و تعدد صداهای متقابل به ویژه صدای اسلام و مسیحیت است که در نهایت تمام این صداها یک «سمفونی» واحد، یعنی همزیستی مسالمت‌آمیز میان ادیان و اقوام مختلف را خلق کرده که تحلیل و تبیین چنین شاخصه‌هایی در رمان، مهم و مفید می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: چندصدایی، سمفونی ادیان و اقوام، میخائیل باختین، ژان دوست، نواقیس روما.

مقدمه

مطالعات میخائیل باختین، از بزرگ‌ترین اندیشمندان روسی در گستره‌ی علوم انسانی و نظریه‌پرداز ادبیات در سده بیستم می‌باشد. او مسأله‌ی چندآوایی را برای اولین بار سال ۱۹۷۸ میلادی در بررسی ادبی برای مشخص کردن ویژگی آثار بعضی نویسندگان از جمله داستایوفسکی^۳ و رابله^۴ مطرح کرد. «چندین آوا سخن می‌گویند؛ بدون آنکه یکی از آن‌ها حاکم بر دیگری باشد» (باختین، به نقل از کهنمویی پور، ۱۳۸۳: ۶). در واقع خفقان و استبداد ناشی از حکومت‌های تک‌صدایی "لنین" و "استالین" باعث شد که باختین نگاهی ویژه به انسان و جهان داشته باشد. «نگاه معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی او به انسان و جهان، در تمام نظراتش، از جمله مکالمه‌گرایی، دگر مفهومی، کارناوال‌گرایی و چندصدایی تجلی‌یافته است. او در اندیشه‌هایش از اقتدارطلبی و مطلق‌اندیشی پرهیز می‌کند» (حسن زاده میرعلی و رضویان، ۱۳۹۱: ۴).

باختین بر خلاف، فردینان دو سوسور^۵ و دیگر زبان‌شناسان ساختارگرا که بیشتر توجه خود را به زبان و نظام‌های آن (نظام واجی، تک واژی، نحوی و غیره) معطوف می‌کردند، گفتار را در مرکز توجه خود قرار داد و آن را وارد حوزه‌ی بررسی‌های زبان‌شناختی خود کرد (باختین، ۱۳۸۷: ۵۸). او معتقد بود که شرایط و اوضاع اجتماعی و ویژگی‌های مکانی و زمانی هر قشر از جامعه با قشر دیگر آن متفاوت است و هر جامعه‌ای نشانه‌های زبانی و کلمات مختص به خود را دارد. تقریباً در بعضی از جوامع یک طبقه‌ی حاکم وجود دارد که تلاش می‌کند این نشانه‌ها را حذف کرده و جامعه را به صدایی مطلق برساند که فقط متعلق به صدای طبقه‌ی حاکم است (علایی، ۱۳۹۹: ۱۱).

باختین معتقد است هیچ نوشته، عقیده یا موضوعی وجود ندارد که به تنهایی ظهور یابد؛ بلکه در ارتباط با دیگری است که قدرت وجودیافته و این ارتباط و مکالمه، باعث به وجود آمدن فضایی بین متون می‌شود. باختین منشأ چنین عقیده‌ای - چند صدایی - را در رمان می‌بیند و آن را ژانری می‌داند که زمینه‌ی رشد و بالندگی چنین پدیده‌ای را ایجاد می‌کند؛ چون ظهور رمان از لحاظ تاریخی با از بین رفتن تسلط و جبر حکومت مستبد و ایجاد فضایی برای شنیدن صداهای متفاوت همراه بوده است (نویخت، ۱۳۸۷: ۱۰).

باختین همچنین بر این باور است که «راوی در داستان یک شخصیت واقعی نیست؛ بلکه یک صوت یا گویش کلامی است که در چارچوب یک سمفونی دارای گفتمان‌های متعدد قرار گرفته است» (الکردي، ۲۰۰۶: ۴۴).

رمان "نواقیس روما" اثر ژان دوست نویسنده، داستان پرداز و شاعر کرد-سوری است. این رمان متشکل از شخصیت‌هایی از مذاهب مختلف با نژاد، رنگ و زبان‌های گوناگون و همچنین از

قومیت‌ها و ملیت‌های زیادی است که هرکدام صدای مستقل، آزاد و با ایدئولوژی مخصوص خود را دارند که با یکدیگر به بحث می‌پردازند. گفتگو میان شخصیت‌های مختلف در رمان باعث شده که این اثر ساختار جدل‌گونه داشته باشد؛ بزرگ‌ترین این جدل میان پیروان دین مسیحیت و اسلام است که در بین همین جدل‌ها، صداهای اقوام نیز گاه‌به‌گاه می‌رسد. ژان دوست اختلاف میان ادیان و ملت‌ها را زدودنی دانسته و بزرگ‌ترین مانع رسیدن انسان به خوشبختی و کمال را اختلاف می‌داند و برای رسیدن به جوهر مشترک و کنارگذاشتن اختلاف‌ها، جویای گفتگوی بین ادیان و اقوام است که این گفتگو، زمینه‌ی رسیدن به وحدت و لازمه‌ی ایجاد روابط اجتماعی است. ایجاد و دوام چنین رابطه‌ای میان چند دین، مذهب یا قومیت مختلف، مستلزم شنیده‌شدن صدای هر یک از آنها می‌باشد. رمان با توجه به ماهیت جدل‌گونه میان شخصیت‌های آن، بستر مناسبی برای این مهم در ادبیات و به تصویرکشیدن همگرایی میان ادیان می‌باشد.

رمان «نواقیس روما» متکی به استدلال‌ها یا اندیشه‌های یک شخصیت واحد نیست و تعدد گفتمان‌ها و عدم نتیجه‌گیری قطعی در این اثر، حد شگرفی از آزادی تفسیر را برای خواننده به وجود می‌آورد. رمان نواقیس روما جزء رمان‌هایی است که نقش بسزایی در کاهش آسیب‌های اجتماعی ایفا می‌کند. هدف از این پژوهش، بررسی عناصر گفتگومندی و مؤلفه‌های چند صدایی از جمله: کارناوال، کروئوتوپ، جریان سیال ذهن، بینامتنیت و غیره است. در واقع پژوهش حاضر درصدد پاسخ به چند سؤال اساسی در تحلیل این رمان است:

- ۱- هدف نویسنده از خلق صداهای متنوع و متضاد در رمان چیست؟
- ۲- حضور چندصدایی در این رمان چه اندازه با مصداق‌های نظریه باختین قابل تطبیق می‌باشد؟

پیشینه‌ی پژوهش

از پژوهش‌هایی که در مورد آثار ژان دوست و همچنین نظریه‌ی باختین صورت گرفته، عبارتند از: فاطمه خرمیان در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «بررسی جلوه‌های مکالمه‌گرایی در نمایش نامه‌های توفیق الحکیم بر اساس نظریه‌ی میخائیل باختین» (۱۳۹۱) معتقد است که توفیق الحکیم در نمایش‌نامه‌های خود با بهره‌گیری از گفتگو بین شخصیت‌های اسطوره‌ای و شبه‌اسطوره‌ای و گفتگوهای ساده و منطقی، در پی تبیین اندیشه‌های فلسفی خود است. نجف پور در پایان‌نامه‌ی خود تحت عنوان «ترجمه کتاب نواقیس روما (ناقوس‌های رم)، تألیف جان دوست» (۱۳۹۷)، صرفاً به ترجمه اثر مذکور به فارسی پرداخته است.

مهین حاجی زاده و سمیه حیدری در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی رمان میرامار نجیب محفوظ بر اساس نظریه چند صدایی باختین» (جستارهای ادب عربی، شماره ۱: ۱۳۹۸) به بررسی مصادیق چند صدایی تبلور یافته در این رمان و تطابق آن با نظریه باختین پرداخته‌اند. نتیجه پژوهش بیانگر آن است که نجیب محفوظ با بهره‌گیری از فنون تعدد زاویه‌ی دید، جریان سیال ذهن، بینامتنیت و گفتمان دوسویه، اثر خود را در ردیف رمان‌های چندآوا قرار داده است.

علی قهرمانی مقبل و همکاران در مقاله‌ی خود تحت عنوان «مرايا البوليفونية في رواية الزمن الموحش على ضوء نظرية باختين السردية» (ادب عربی، دوره ۱۱، شماره ۱: ۱۳۹۸) به این جمع‌بندی رسیده‌اند که این رمان با گفتگومندی و دیالکتیک به اصل چند صدایی، راه یافته است.

عرفان علایی در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «بررسی رمان عودة الروح براساس نظریه چند صدایی میخائیل باختین» (۱۳۹۹) به بررسی عناصر چند صدایی در رمان عودة الروح پرداخته است. علی صیادانی و همکاران در مقاله‌ی «البوليفونية في رواية الديوان الإسبرطي لعبد الوهاب عيساوي على ضوء النظرية الباختينية» (دراسات في اللغة العربية وآدابها، دوره ۱۲، شماره ۳۳: ۲۰۲۱)، به بررسی مؤلفه‌های چند صدایی و گفتگومندی بر اساس نظریه‌ی باختین در دیوان الأسبرطی پرداخته‌اند.

حتّا بوردی در مقاله‌ای تحت عنوان «عن الأثر والأنقاض ومفاهيمها الوجودية في روايات الكاتب جان دوست» (الدراسات العربية: ۲۰۲۲) به انعکاس ویرانی‌های ناشی از جنگ در رمان‌های ژان دوست پرداخته است.

با وجود پژوهش‌های ذکرشده، تاکنون پژوهشی به بررسی عناصر چند صدایی که ژان دوست در رمان نواقیس روما از آنها برای نشان‌دادن وحدت بین ادیان و اقوام استفاده کرده، انجام نگرفته و پژوهش حاضر به بررسی این وجه از رمان نواقیس روما می‌پردازد.

مبانی نظری

ژان دوست در رمان "نواقیس روما"، زندگی‌نامه‌ی یک مرد مسلمان انطاکیایی به اسم محمد عشیق‌الدین بن رشدی، معروف به مترجم عشیق را روایت می‌کند که در جوانی به اصرار و خواست پدر خود و با هدف یادگیری زبان‌های ایتالیایی و لاتین، از انطاکیه به رم می‌رود. محمد سال اول را کابوس‌وار در مدرسه می‌گذراند و شهر رم را دیار کفر می‌داند؛ اما در نهایت به دین مسیحیت می‌گراید، معشوقه‌ی خود «ایستِر» را فراموش کرده آن را خواسته‌ی هوس کودکانه دانسته، با دختری مسیحی ازدواج می‌کند و به تجارت شراب مشغول می‌شود و دین، خانواده، یار و دیار خود را به باد

فراموشی می‌سپارد. بعد از اینکه شصت سالگی را از سر می‌گذرانند، شوق و اشتیاق برگشت به وطن او را در بر می‌گیرد و عازم کشور خود می‌شود. می‌توان گفت که ژان دوست رمان "نواقیس روما" را تا حدودی بر اساس تجربه‌ی شخصی خود به نگارش در آورده است؛ چرا که ژان دوست شلاق تند و سخت فقر و تعصب خشک مذهبی را با تمام وجود خود تجربه و درک کرده است. در رمان نیز به شخصیت‌هایی اشاره کرده که به دلیل تعصبات کورکورانه و عقاید جاهلانه‌ی اطرافیان و حکام، از خانه و کاشانه‌ی خود محروم شده و به صورت برده و یا ناشناس در دیار غربت به سر می‌برند. واقع-گرایی و اجتماعی بودن، از اصلی‌ترین ویژگی این رمان به حساب می‌آید. ژان دوست مسأله‌ی تسامح و همزیستی میان ادیان و اقوام مختلف را با پذیرش تفاوت‌ها و کنار نهادن افراط‌گرایی دینی به تصویر کشیده و به این نکته اشاره می‌کند که تفاوت میان انسان‌ها نباید از میان برود، بلکه تفاوت در دیدگاه را باید در یک فرآیند طولانی مفاهمه و درک متقابل از انسانیت و جلوه‌های مختلف آن، به هم نزدیک کرد.

واکاوی مؤلفه‌های چند صدایی در رمان نواقیس روما

رمان مورد پژوهش، یکی از رمان‌هایی است که فضای برون‌متنی رمان، از جمله مکان رخدادها و تنوع قومی و نژادی منطقه و همچنین فضای درون متنی آن از جمله شخصیت‌ها، راوی، ترتیب خطی حوادث و غیره، همگی مؤید وجود چندصدایی باختینی در رمان است که در این مجال، مصداق‌های موجود متناظر به مؤلفه‌های چندصدایی مورد بررسی قرار می‌گیرند:

گفتگوی دوسویه

اهمیت سخن یا کلام دوسویه در رمان چند آوا برای باختین در این است که «به هدف آرمانی وی که همان پایان‌ناپذیری زندگی و سخن انسانی است، نزدیک می‌شود یا حتی مبتنی بر آن است. گفتار دوسویه در حقیقت بیانگر قدرت روایی و رای اقتدار شخصیت است. این نوع گفتار، با ویژگی مکالمه‌ای خود، جهان بینی و صداها را در تعامل با یکدیگر قرار می‌دهد» (باختین، ۱۳۸۷: ۴۳۲). رمان "نواقیس روما" صداهایی را در بر می‌گیرد که به لحاظ گفتمان و اسلوب گفتار و موقعیت شخصی و مذهبی با اینکه در تضاد و تقابل یکدیگر قرار دارند.

«أَتَعْلَمِينَ أَيُّهَا الْأَخْتُ أَنَّنِي جُنْتُ قَبْلَ أَكْثَرِ مَنْ خَمْسِينَ عَامًا مَعَ فَتْيَانِ آخِرِينَ وَبِرَفْقَةِ رَاهِبٍ مَارُونِيٍّ عَلَى نَفْسِ هَذَا الدَّرْبِ وَنَزَلْتُ فِي رُومَا أَتَعْلَمُ الْإِيطَالِيَّةَ؟/ سَأَلْتَنِي مَنْدَهْشَةَ: وَلَمْ تَذْهَبْ إِلَى بِلَادِكَ مِنْ ذَلِكَ الْوَقْتِ؟/ كَلَّا يَا أَخْتِي الرَّاهِبَةُ. هَكَذَا قَدَّرَ اللَّهُ. / هَكَذَا قَدَّرَتْ أَنْتِ. دَعِ اللَّهَ فِي عِلْيَانِهِ

یا أخي ولا تشركه في قراراتك الخاطئة. إنه لم يخلق هذا الرأس بين كنتفیک لیتسلی. / إنك لا تريد أن تفهم اليوم ما أقوله. / هل أنت ظامی؟ أجبتها: إلى الماء لا، أما إلى الحقيقة فنعم. / فقالت: ستبقى ظامناً إذاً حتى ترحل عن هذه الدنيا»^۶ (دوست، ۲۰۱۶: ۱۵۰). فضای دموکراسی متن و بی طرفی محض نویسنده، این امکان را به وجود آورده که صدای هیچ‌یک از شخصیت‌های داستان در محاق قرار نگیرد. این گفتگومندی در واقع در جای جای رمان "نواقیس روما" و در بین شخصیت‌های آن به چشم می‌خورد.

روابط بینامتنیت

نویسندگان معاصر اکثراً به صورت تعمدی و آگاهانه از متون پیشینیان و انتقال معانی و مفاهیم آن‌ها به متون جدید استفاده می‌کنند. بینامتنیت این امر را ایجاب می‌کند تا گذشته در پرتویی نو تکرار شده و باعث تازه‌شدن دید مخاطب درباره‌ی گذشته و تفسیر مجدد آن در پرتویی متفاوت شود. میخائیل باختین برای اولین بار بینامتنیت و تحلیل و بررسی آن را مطرح کرد، بدون اینکه از اصطلاح بینامتنیت در آثار خود نام ببرد و این در ضمن مطالعه و تحقیقات او درباره‌ی رمان‌های داستایوفسکی صورت گرفت؛ چون بسیاری از محققان بر این باورند که صدای داستایوفسکی با صدای قهرمان‌های رمان‌هایش درآمیخته است (الشمایله، ۱۹۹۹: ۲۱). به هر حال، خواه بینامتنیت، تعمداً صورت بگیرد و خواه به طور غیر ارادی محقق شود، نکته‌ی مهم، تأثیر آن است (پابنده، ۱۳۸۶: ۳۵-۳۴). باختین همان‌طور که گفتگوهای مختلف در رمان را به‌عنوان چند آوایی مطرح کرد، بینامتنیت را نیز یکی از مهم‌ترین مصادیق چند آوایی معرفی نمود، زیرا بینامتنیت باعث آشنایی با افکار و آرای دیگر نویسندگان شده و اجازه‌ی ظهور در متن خود را به آن می‌دهد. در واقع، «یک متن بر پایه‌ی گفتمان از پیش موجود بنا می‌شود» (آلن، ۱۴۰۰: ۶۴). ژان دوست به دلیل تأثیرپذیری از نویسندگان و آثار پیشینیان اعم از تاریخی، سیاسی و مذهبی، سعی کرده که نمونه‌هایی از آن را چه به صورت مستقیم و چه غیر مستقیم در اثر خود بیاورد؛ او با تلفیق این متون، رمان "نواقیس روما" را به ویژگی چند صدایی متصف کرده که در این بخش، به نمونه‌هایی از آن اشاره می‌شود.

کاربرد آیه‌های قرآن

در بخشی از رمان، عشیق از خادم مسجد می‌خواهد تا خطاط توانایی را به او معرفی کند تا زندگی‌نامه‌ی عشیق را بنویسد، خادم مسجد تعدادی از جوانان خوش‌نویس را به مسجد فرامی‌خواند، جوانان برای نشان دادن مهارت‌های خود هر کدام شروع به نوشتن آیه‌ای از قرآن

می‌کنند. نویسنده برای تبدیل اثر خود به بینامتنیت، به آیه‌هایی از قرآن اشاره کرده که در خور موضوع داستان می‌باشد؛ در واقع آیهی (قل کلّ يعمل علی شاکلته) (اسراء/ ۸۴) متناسب با موضوع چند صدایی است که هر کسی در زندگی، روشی را انتخاب و به آن عمل می‌کند که از جهت هدایت یا ضلالت متناسب با حال اوست و در انتخاب آن آزاد است. در واقع این آزادی انتخاب و روش‌های متفاوت خود بیانگر عدم جبر و نمادی از چند صدایی می‌باشد:

«هم یخطّون علی القراطیس آیاتٍ أو آیاتٍ شعرٍ أو جملاً قصیرة. کان أحدُهم یدیر القلم لیسمّ الواف فی جملةٍ (وقل اعملوا فسیری الله عملکم)، بینما صار آخرُ یخرج لسانه من طرف فمه وهو یضع نقاط الحروف المعجزة فی آیه (مثل نوره کمشکاة فیها مصباح)، بینما کاد أحدُهم یدمی شفته العلیا حین عضّها وهو یدوّن جملةً (قل کلّ يعمل علی شاکلته)»^۷ (دوست، ۲۰۱۶: ۸).

شخصیت‌های داستان آزادانه عقاید و احساسات خود را بیان و از آن دفاع می‌کنند. با اینکه عشیق نفرت و بیزاری خود از صدای ناقوس‌ها و دین مسیحیت را در برابر کشیش لوسیانو ابراز می‌کند؛ اما کشیش برای از بین بردن نفرت عشیق از مسیحیت و صدای ناقوس‌های کلیساها، هدف پروردگار از آفرینش متفاوت ادیان و اقوام را با استناد به آیهی قرآن توضیح می‌دهد.

«...إن الکراهیة دین لا یجتمع بدین أنزله الله، وهي مذهب من لم یفهم حقیقة الربّ وغایته من وجود الإنسان. ألا یقول القرآن (... وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا...)؟ لتعارفوا یا فتی، لتعارفوا. هذه هي إذاً غایة التنوع مرأى الربّ جلّ وعلا من الاختلاف بین البشر»^۸ (همان: ۶۹).

علاوه بر آیه‌های قرآن، عباراتی از انجیل نیز در متن رمان دیده می‌شود. راهب پولس زمانی که از گیرکردن و ترس و وحشت یوحنا بالای دکل کشتی سخن می‌گوید، به آیه‌ای از انجیل اشاره می‌کند که برای کمک خواستن از پروردگار آن را تلاوت کرده است:

«أفرعنی أن أری یوحنا یرتجفُ هناك فی أعلى الساریة الشاهقة مثل عصفورٍ فأمرت جرجیس ورفیقیه أن ینادوا البحارة الجنویین بینما بقیت أنا أسفل الساریة أتمتم آیه من سفر الحکمة بخوفٍ شدید: "عنايتک ایها الأبّ هي التي تدبره، لأنک أنت الذي فتحت فی البحر طریقاً، وفي الأمواج مسلکاً آمناً، و بیئت أنک قادرٌ أن تُخلّص من کل خطر"»^۹ (همان: ۱۵۷) در این قسمت، راهب بولس برای تضرع و درخواست کمک از خداوند، به بخشی از کتاب انجیل متوسل می‌شود و این امر نشان از حضور صداهاى مختلف در رمان دارد.

اشاره‌های ضمنی به داستان‌های پیامبران و اشخاص تاریخی

پیوند میان آینده و گذشته در قالب ارجاع مخاطب به گذشته اتفاق می‌افتد مخاطبی که نگاهش به آینده است برای حرکت درست در این مسیر باید گذشته را راهنما و راهگشای خود قرار دهد و رمان بهترین بستر برای این مهم است؛ جان دوست نیز در جای جای رمان خود به داستان‌های پیامبران گریز زده است: «کم أخافُ أن يكونَ بيني وبينك ماكان بين موسى و العبدِ الصالح. أخافُ أنَّك لن تستطیعَ معي صبراً يا یونس!»^{۱۰} (دوست، ۲۰۱۶: ۱۰۶).

«في نهاية الأمر استسلمت الزوجة وفقدت كل أمل في حدوث معجزة ربانية تنجب بفضلها ولداً وهي في الخمسين من العمر، كما ولدت سارة زوجة إبراهيم اسحاقاً وهي في قمة شيخوختها بحسب ما جاء في متون الكتاب المقدس الذي لم يكن يبارح حضن الزوجة البائسة»^{۱۱} (همان: ۱۲۶).

«أتعرف ما الرزق الذي كان يجده زكريا عند سيدتنا مريم كلما دخل عليها المحراب؟»^{۱۲} (همان: ۹).

«كان لكلمات تلك الراهبة سحر لم أجده في كلام أي من بني آدم اللهم إلا ما سمعته من الراهب بولس وما كان يرويه عن الدرويش سراج»^{۱۳} (همان: ۱۳۶).

«أنا يهودا الإسخريوطي. بعت بلادي بغربة. أغوتني روما بفتنتها وأضلني شيطان التجارة فاتبعته»^{۱۴} (همان: ۱۶۴).

«هو محي الدين بن عربي أحد أساطين المحبة وركن من أركان الحقيقة. وليتني استطعت نقل بعض كلامه إلى لغة الإيطاليين حتى يعرفوه»^{۱۵} (همان: ۷۱).

تودورف درباره استفاده از گفتار عالمان و حکیمان می‌گوید: «دو گفتار هر چه باشند، زمانی که از لحاظ معناشناختی در کنار یکدیگر قرار گیرند، خود را در مناسبت بینامتنی با یکدیگر خواهند یافت اما این در واقع، نوعی گفتگوی غیرعامدانه است: از قبیل گزینش گفتارهای متفاوت به عنوان «جملات قصار» عالمان و حکیمان راجع به مطلبی یکسان» (تودورف، ۱۳۷۷: ۱۴۵). ژان دوست با آوردن اسامی اشخاص تاریخی به این موضوع اشاره کرده که متن نظامی بسته و خودپسند نمی‌باشد؛ بلکه پیوندی دوسویه و تنگاتنگی با متون مختلف دارد.

تطابق عبارت‌های مشهور در ژانر عرفانی

در طول دوران، مقوله‌ی گفتگو در میان ادیان و مذاهب مختلف برای نیل به هدف مشترک مطرح بوده است. در کتاب تذکرة الأولیاء عطار به داستان بایزید بسطامی، از بزرگ‌ترین عارفان قرن سوم

اشاره شده است که «ابویزید به حج می‌رفت تا رسید به بصره، به خدمت درویشی رفت گفت: یا بایزید کجا می‌روی؟ گفت به مکه؛ زیارت خانه خدا، گفت با تو زاد راه چیست؟ گفت دوپست درهم، گفت برخیز و هفت بار گرد من طواف کن و آن سیم‌ها را به من بده، گفت یا بایزید آن خانه خداست و این دل من هم خانه خداست، اما خداوند آن خانه، تا آن را بنا کرده از آن در نیامده، ولی از آن روز که این خانه دل را بنا کرده از آن خالی نشده» (عطار، ۱۳۹۵: ۱۳۹/۱).

در ادبیات غرب نیز مشابه این داستان وجود دارد؛ در صفحه‌ی ۱۲۱ کتاب تَمَشک نوشته‌ی لئو تولستوی^{۱۶} به داستانی تحت عنوان «دو پیرمرد» اشاره شده که قصد زیارت اورشلیم را داشتند و دقیقاً رخدادی مشابه همین برایشان اتفاق می‌افتد؛ هزینه‌ی سفر به اورشلیم را به نیازمندان می‌دهند و مشیت خداوند را در خدمت به خلق مؤثرتر می‌دانند و به نوعی حج خود را به جا می‌آورند (تولستوی، ۱۳۹۹: ۱۲۱).

پدیده‌ها در جهان بینی عرفانی به صورت نمادین و رمزگونه تفسیر و تعبیر می‌شوند و مقوله‌ی حج نیز از این قاعده مستثنی نمی‌باشد و در دیدگاه عرفا، سفر حج تکریم دل آگاه است. «مات علی باب کنیسه و هو یشیر الی قلبه و یصیح: «الرب هاهنا. الرب هاهنا ولیس بین جدران هذا البناء»^{۱۷} (دوست، ۲۰۱۶: ۷۸).

ژان دوست از مبحث گفتگوی بین چهره‌های مشهور در مکاتب دینی مختلف برای اشاره به وحدت ادیان استفاده کرده است. یکی از این مباحث، بحث دل است که در منظومه‌ی فکری بزرگان عرفان و سلوک معنوی جایگاه ویژه‌ای دارد و فقط دل گنجایش جلال و بزرگی حق را دارد؛ لذا حضور این عبارات در متن از دیگر ویژگی‌های چند صدایی به حساب می‌آید.

جریان سیال ذهن

در جریان سیال ذهن، حرکت فکر به سمت زمان گذشته، حال و آینده به گونه‌ای است که سبب به هم آمیختن حوادث و احساسات و خاطره‌ها می‌شود و دلیل یافتن رابطه‌ها در میان آن سخت است؛ به همین دلیل نویسندگان برای راحتی کار خواننده‌ها از شیوه‌ها و تکنیک‌های متعددی برای نمایش ذهن شخصیت‌ها بهره برده‌اند که از جمله مهم‌ترین این روش‌ها می‌توان به: تک‌گویی، تک‌گویی درونی، تک‌گویی نمایشی و حدیث نفس یا خودگویی اشاره کرد (بیات، ۱۳۹۰: ۷۷).

در شیوه‌ی جریان سیال ذهن نویسنده سعی دارد شخصیت و زندگی درونی راوی را از طریق رشته‌ای از تصاویر و دلالت‌های آن تصاویر برای مخاطب معلوم کند. زمان و مکان واقعی در هم

ریخته می‌شود و زمان اثر بعضاً در گذشته و گاه در آینده است. عمل داستانی در درون شخصیت‌ها صورت می‌گیرد و خواننده به صورت غیرمستقیم در جریان شعور آگاه یا ناآگاه شخصیت‌های داستان قرار می‌گیرد. در واقع جریان سیال ذهن یکی از شگردهایی است که باعث ایجاد چند صدایی در رمان می‌شود. به عبارت دیگر، یکی از شیوه‌های بیانی است که در اثر شقه‌شدن "من" درونی پدید می‌آید. این روش یکی از پربسامدترین تکنیک‌های چندآوایی در رمان "نواقیس روما" است که به صورت تک‌گویی‌ها، خاطره‌گویی و حدیث نفس شخصیت‌ها، باعث شنیده‌شدن صداها و گوناگون در رمان می‌گردد.

حدیث نفس

مقصود از حدیث نفس، بیان افکار و احساسات توسط خود شخصیت است تا خواننده از نیات و مقاصد او مطلع شود و از این طریق اطلاعاتی از شخصیت داستان به خواننده ارائه گردد. بر خلاف تک‌گویی درونی، منظور از حدیث نفس، انتقال اندیشه‌ها و احساس‌هایی است که با طرح و عمل داستانی در ارتباط هستند. تفاوت حدیث نفس با تک‌گویی نمایشی که در آن شخصیت داستان با صدای بلند برای مخاطبی که خواننده او را نمی‌شناسد حرف می‌زند، این است که در تک‌گویی نمایشی شخصیت برای گفته‌های خود مخاطبی دارد، در حالی در حدیث نفس، شخصیت از وجود و حضور دیگران غافل و بی‌خبر می‌باشد (بیات، ۱۳۹۰: ۷۷).

یونس بعد از اتمام نوشتن زندگی‌نامه‌ی عشیق، دل‌باخته‌ی "زینب" دختری یهودی که خدمتکار منزل عشیق بود، می‌شود و تصمیم می‌گیرد پیشنهاد عشیق برای ماندن در منزل او و یادگرفتن زبان‌های ایتالیایی و عقد زینب را قبول کند. او زمانی که سخنان "استر" معشوقه‌ی عشیق را می‌شنود که چه اندازه در انتظار عشیق رنج‌کشیده و به امید برگشت او هیچ وقت ازدواج نکرده، دلش می‌سوزد و از اینکه نکند او هم روزی مانند عشیق که استر را فراموش کرد، زینب را فراموش کند، اظهار نگرانی کرده، و با خود این سخنان را می‌گوید:

«لا. لن أهجر زینبَ وسأبقى هنا. سأبقى معها. وحتى لو رحلت فسأخذها معي. لا يهمني دينها ومذهبها ولا من أي قوم ونحلة هي. حبها مذهبي، وعيناها ديني، وحضنها وطني»^{۱۸} (دوست، ۲۰۱۶: ۲۰۶). ابراز احساسات نویسنده و انتقال آن‌ها به مخاطب در قالب حدیث نفس در عبارت مذکور مشهود است.

تک‌گویی درونی

کاربرد گسترده‌ی تک‌گویی درونی مستقیم و غیرمستقیم، حدیث نفس و همچنین روایت دانای کل معطوف به ذهن شخصیت، باعث ایجاد جریان سیال ذهن در رمان می‌شود. در رمان، آیلینا زمانی که پیر می‌شود و دیگر امیدی به بچه‌دار شدن ندارد در تنهایی، ناامیدی خود را این‌گونه بیان می‌کند: «أنا شجرة لا تثمر. أنا عاقرة ورحمی نبع ماء جف. لماذا يا الله؟ أترید أن تمتحنی وأنت العليم بضعف ابن الإنسان؟ لماذا اخترتني أنا عبدتك الضعيفة للإمتحان يا رب؟ لماذا؟»^{۱۹} (دوست، ۲۰۱۶: ۱۲۶). تک‌گویی آیلینا در این بخش از رمان از نوع مستقیم است و بدون حضور نویسنده شخصیت داستان، نگرانی‌ها و دغدغه‌های خود را بیان می‌کند.

تک‌گویی درونی (غیر مستقیم)

در نقطه مقابل تک‌گویی درونی مستقیم، تک‌گویی غیرمستقیم قرار دارد؛ «در تک‌گویی درونی غیرمستقیم نویسنده در داستان حضور دارد، همپای تک‌گوی درونی شخصیت حرکت می‌کند و ذهنیات او را به خواننده منتقل می‌کند. در این شیوه از تک‌گویی درونی نیز نویسنده دانای کل محتویات لایه‌های پیش از گفتار ذهن شخصیت را چنان ارائه می‌کند که گویی این مطالب مستقیماً از ذهن شخصیت نقل می‌شوند؛ با این تفاوت که نویسنده مطالب را از زبان خود و با زاویه‌ی دید سوم شخص - و به ندرت دوم شخص - روایت می‌کند و گاهی توضیحاتی هم در مورد ذهنیات شخصیت می‌افزاید» (بیات، ۱۳۹۰: ۷۹).

ژان دوست، در رمان "نواقیس روما" تقریباً تمام شیوه‌های روایت ذهنی و ترفندهای ساختاری و زبانی مربوط به شیوه‌ی جریان سیال ذهن را به‌کار برده است. معمولاً نویسندگان آثار جریان سیال ذهن، درک تغییرات زمانی و مکانی در خاطرات را به عهده‌ی خواننده واگذار می‌کنند و راوی به صورت آشکار و مکرر برای یادآوری گذشته هیچ تلاشی انجام نمی‌دهد؛ اما ژان دوست به دلیل رعایت حال خواننده و فهم بهتر آن از متن، در هر قسمت از تک‌گویی درونی به خواننده یادآوری می‌کند که با هجوم افکار پراکنده به ذهن شخصیت رمان روبرو می‌باشد:

«تذكر يومَ قام المطرانُ الحلبِيُّ جبرائيلُ حوّا بتعميده في المدرسة. كان يوماً مشهوداً حضره جميعُ التلاميذ والقساوسة والمعلمين وبعضُ المطارنة والخوارنة وجمعٌ من أعيان المنطقة. أُلقيت خطبة قصيرة أعقبها قيام المطران بغمس باقةٍ من نبات الزوفا في الماء المقدس ثم نثره في اتجاه محمد عشيق الدين الأنطاكي وهو يترنم بأياتٍ من الإنجيل. حاول عشيق أن يتقن بشكل عفوي الرذاذ الذي يضرب وجهه. ابتسم سابا الزجّال وشمعون النصيبيني فيما كان جرجس ممتعض

الوجهِ يحدّق في زميله المسلم الذي يخضع باستسلامٍ وخدر لطقوسِ اعتناق تلك المسيحية المنحرفة وتمنّي في قلبه لو كان هو الذي أقنع زميله باعتناق هذا الدين وعلى وجهه الأرثوذكسي الصحيح»^{۲۰} (دوست، ۲۰۱۶: ۱۱۶).

در این بخش از رمان می‌توان رقابت جدل‌گونه‌ی صدهای مختلف و چه بسا متناقض موجود در آیین مسیحیت را مشاهده کرد که یک مسیحی ارتدوکس نیز در مقابل مسیحیان کاتولیک ابراز عقیده می‌کند و صدای او نیز در میان حجم گسترده صدهای موجود در رمان شنیده می‌شود.

کاربرد نماد

ژان دوست، از طبیعت به‌عنوان نمادی برای بیان احوال روحی و نمادین و تبیین رخدادهای مذهبی به‌استفاده‌نموده‌است. اکثر نمادهای طبیعی که نویسنده در رمان‌های خود به کار می‌برد، محملی است تا اندیشه‌های اتحاد و وحدت بین بشریت را مطرح کند. ژان دوست از نمادهایی چون صلیب، ناقوس، هلال، گلدسته، درخت زیتون و درخت خرما در رمان خود استفاده نموده‌است که این نمادها در بین پیروان اسلام و مسیحیت از مفاهیم خاصی برخوردار هستند. نمادهای مذهبی به‌سبب داشتن نشانه‌هایی از نمادها و اسطوره‌های جهانی، توانسته‌اند رمان را از وابستگی به یک آیین و مذهب دورکرده، به آن صبغه‌ای فرا مرزی و جهانی ببخشند و در واقع چند صدایی را در آن نمایان سازند:

«راقبتُ بسرورٍ كبيرٍ انعطافاً النهرِ الشبيه بالهلالِ و قلت في سرّي: «هاهو ذا أولُ هلالٍ ألمحه في بلادِ الصليبانِ اللعينةِ هذه»^{۲۱} (همان: ۳۶). در این عبارت عشیق بعد از مشاهدات فراوانش از نشان‌های دین مسیحیت، انحنای رودخانه را به شکل هلال ماه می‌بیند که نماد اسلام است.

«بعد مَضَى شهرين على وصولنا إلى روما وتعرّفتُ على ما يحيط بي من أمكنة صرت أخرج في زيارتٍ خاطفةٍ إلى غاباتٍ قريبةٍ في الجهة الغربية من المدرسة المارونية فأسند ظهري إلى جذع شجرة سرو سامقةٍ أو إلى جذع صفصافةٍ أو زيتونةٍ هرمةٍ وأرفع صوتي بالأذان ثم أبكي. كنت أقف متوجّساً بجانب كل شجرة فأحفر على جذعها صورةً الهلالِ وأبقى أحدّق فيها طويلاً»^{۲۲} (همان: ۵۳). تعداد فراوان صلیب‌هایی که نماد مسیحیت هستند و تک نماد هلال که نماد اسلام است، نابرابر و ناعادلانه است و عشیق این نابرابری را با کنده کاری نما هلال بر روی تنه درختان جبران می‌کند.

چند زبانی

از دیگر مواردی که باعث ایجاد چند صدایی متن می‌شود، کاربرد چندین زبان متفاوت در متن است؛ «در پژوهش رمان از حیث زبانی، به عنوان موضوع علم فرازبان‌شناسی، زبان فقط نظامی متشکل از ساختارهای صرفی-نحوی نیست. رمان به عنوان ژانر در حال رشد و متناسب با ویژگی‌های دوران معاصر همچون یک موجود زنده و یک فرآیند اجتماعی و تاریخی می‌تواند از افق ارزشی ایدئولوژیکی و اجتماعی گویندگان حکایت کند» (روشنفکر و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۸).

از دیدگاه باختین، رمان عبارت است از تنوع اجتماعی زبان‌ها و همچنین صداها یا فردی که به شکلی منظم و ادبی تنظیم شده است «باختین، ۱۹۸۷: ۱۵).

«بأي لسانٍ تترجم محنتك إلى أرقٍ أيها الترادوتورُ عشيقُ؟ سبق وأن خاطبك جرجسُ بكلمةٍ ترادوتور، فما معناها يا مولاي؟ إنها تعني الترجمانَ بلغةٍ إيطاليانٍ يا يونسُ»^{۲۳} (دوست، ۲۰۱۶: ۱۰۸).

«وصلت إلى البابِ فطرقته طرقة خفيفاً حتى سمعتُ الرئيسَ يقول «سيكو مودي» وتعني بلغتهم «ادخل»»^{۲۴} (همان: ۸۵).

«دوفي ساي عبدالله؟ دوفي ساي استفهامٌ بالإيطاليةٍ ويعني أين أنت؟»^{۲۵} (همان: ۵۵).

«بازیلیکا بابالی دی سانتا ماریا ماجیوری» وتعني «كنيسة الصديقة مريم البابوية العظمى»^{۲۶} (همان: ۱۰۵).

«بعد أن نثر المطرانُ أنَّ الماء المقدس ثلاث مراتٍ بدأ سابا الرّجالُ بصوته العذب تلاوة ترانيم كنسيةٍ بالسريانية»^{۲۷} (همان: ۱۱۷).

«تعلّمتُ أصولَ الخط لدى كُردزاده الذي لقبناه بالأستاذ»^{۲۸} (همان: ۱۴).

«سارت العربَةُ في الطريقِ نفسه الذي سلكته ذات صيفٍ عربَةُ الحوذى الكردي بوزان منذ ما يقرب من أربعة وخمسين عاماً حين سافر عشيقُ المترجمُ إلى روما»^{۲۹} (همان: ۱۱).

«كنت غائصاً في تلك الخيالات حين سمعت صوتَ القسّ لوسيانو من خلفي ينادي بالعربيةٍ «عشيق...عشيق. تعال يا عشيق.»»^{۳۰} (همان: ۵۹).

«أصغى بين الفينة والأخرى إلى الحوذى عثمانَ يغنى بالتركية»^{۳۱} (همان: ۱۰۵).

«شباط ما عليه رباط. ردّ يونسُ بلكنة أهل العراق فضحك عشيقُ»^{۳۲} (همان).

ابتدای این بخش از رمان "نواقیس روما" با کلمات و جمله‌های ایتالیایی شروع شده است و همچنین از زبان نویسنده آمده است که شخصیت‌های داستان با زبان‌های سریانی، کردی، ترکی و لهجه‌ی عراقی نیز صحبت می‌کنند که این موارد نیز، خود نمونه‌هایی از چند زبانی در متن به حساب می‌آیند.

کرونوتوپ^{۳۳}

نقش کرونوتوپ/ ظرف زمان - مکان و یا مکان زمانمند در مفهوم واقع گرایی باختین، پیوندی واقعی و انفکاک ناپذیر مابین زمان و مکان را ایجاد می‌کند. عناصر تک‌صدایی نسبت به کرونوتوپ‌های رمان چندصدایی، بیگانه هستند و چندان سنخیتی با آن‌ها ندارند. متون پُلی‌فونیک یا چند صدایی، همواره شخصی (قهرمان) را در یک لحظه‌ی بحرانی و یا در نقطه‌ی عطف بی‌پایان به نمایش می‌گذارند که در آستانه‌ی تصمیم‌نهایی می‌باشد. «باختین ارتباط کرونوتوپی را میزانی برای ارتباط فرامتنی اثر می‌داند؛ زیرا اثر با مکان و زمانی که به آن تعلق دارد، از محدوده‌ی شخصی خارج می‌شود. همچنین کرونوتوپ دو جنبه‌ی دنیای واقعی و دنیای خیالی دارد. به همین دلیل باختین، ماهیت اثری همانند رمان را با کرونوتوپ آن مشخص می‌کند» (نامورمطلق، ۱۳۹۰: ۱۰۵). اصلی‌ترین ویژگی کرونوتوپ آن است که زمان و مکان دو مقوله‌ی جدا از یکدیگر نبوده و دارای وابستگی متقابل هستند. در میان کرونوتوپ‌های متفاوتی که توسط رمان‌نویسان مختلف در تاریخ رمان ارائه شده، باختین از کرونوتوپ یا ظرف زمانی - مکانی آستانه‌ای به عنوان اصلی اجتناب‌ناپذیر در رمان‌های چندصدایی یاد می‌کند.

در رمان "نواقیس روما" صحنه‌های متعددی از پیوستگی زمان- مکان وجود دارد که به علت ارتباط تنگاتنگ زمان و مکان، تأثیر بسزایی به جا می‌گذارد. بخش عمده و حساس داستان در فاصله‌ی دو زمان اتفاق می‌افتد؛ نخست لحظه‌ی ملاقات "عشیق" با "راهب پولس" که خبر فوت مادرش را به او می‌دهد؛ این خبر، عشیق را وارد بحران و آشفتگی می‌کند که به سبب آن امید برگشت به سرزمین و وطن خود را از دست می‌دهد، حس دلتنگی و تنهایی بر عشیق غلبه می‌کند که در پی آن تحت تأثیر سخنان کشیش لورنزوی، مذهب و اعتقادات خود را کنار می‌گذارد؛ مسئله‌ای که باعث دگرگونی زندگی و شخصیت او می‌گردد:

«كانت الساعة في برج الكنيسة تشير إلى الثالثة بعد الظهر، ورأيت تلاميذَ فرنسيين من الأكاديمية الفرنسية يرسمون واجهة الكنيسة الفاتنة بأعمدتها وتمائيلها الباهرة وقببها وبرجها الذي يعلوه صليبٌ يلمع في أشعة الشمس. كنت في تلك اللحظة غارقاً في همّي، موجةً تأخذني لتعيدني أخرى إلى ما كنت فيه. تجاذبتني الحيرة وأخواتها وصرت كريشة في مهب ريح عاتية إلى أن قررت أن أصبح كاثوليكياً»^{۳۴} (دوست، ۲۰۱۶: ۱۰۶).

دومین لحظه، زمانی است که عشیق با راهبه "جنوا" آشنا می‌شود و تحت تأثیر استدلال‌های او در مورد واقعیت دین و عقل دچار حیرت و سرگشتگی می‌شود. او تمام زندگی خود را در بین فاصله

زمان دو طنین، ناقوس‌ها و اذان خلاصه می‌کند؛ لحظه‌ی ورود به رم، شنیدن صدای ناقوس‌ها، زمان برگشت به میهن خود و شنیدن صدای اذان.

«كنت في أوج القلق والحيرة. ربه ماذا أفعل؟ أبقى هنا لأموت غريباً؟ أعود إلى بلادي وقد خسرت كل أهلي؟ إلى أين أعود؟ إلى من أعود؟ إنني ميتٌ في الحياة، فأحيني بلطفك يا رب! في تلك الليلة اتخذتُ قراري بالعودة. رأيتُ أن العودة إلى الوطن كان الرحيل عن بلادي ملحاً على الجرح لابد أن تكون العودة بلسمًا. تذكرتُ كلامَ حوزينا بوزان الكرديّ حين أخذني بالعربة يوم سافرتُ إلى روما: "إن كان وطنك جرحاً فإن الرحيل عنه ملحٌ؛ ملحٌ يزيد الجرح ألمًا"»^{۳۰} (همان: ۱۷۵ و ۱۷۶).

ژان دوست با آگاهی از نظریه‌ی چند صدایی، اثر خود را به نگارش در آورده و از مصداق‌های آن می‌توان به وجود صداهای آزاد همچون محمد عشیق مسلمان، یونس آلبانی تبار، بوژان درشکه چی کُرد، عبدالله مسیحی، کشیش لوسیانو، استر ارمنی، راهب پولس اشاره کرد. وی همچنین از مؤلفه‌هایی مانند: گفتگومندی، بینامتنیت، کارناوالیسم، جریان سیال ذهن و غیره بهره برده است. تمام صداهای برآمده از دل رمان "نواقیس روما"، به‌صورت آزادانه بیان می‌شوند و در نهایت همچون یک ارکستر موسیقی، هر کس ساز خود را می‌نوازد تا در نتیجه یک صدای واحد و یکنواخت (سمفونی)، به گوش مخاطب خود برساند؛ همانا آن صدا، صدای زندگی مسالمت‌آمیز اقوام و ادیان در کنار همدیگر است.

نتیجه‌گیری

با بررسی‌هایی صورت‌گرفته در رمان "نواقیس روما"، مشخص شد که مصادیق مختلفی در این رمان به چشم می‌خورد که آن را در زمره‌ی داستان‌های چند صدایی قرار می‌دهند و گفتگومندی از جمله این موارد است. نویسنده فضایی را در داستان ایجاد کرده که تقریباً شرایط موجود در آن، بازتاب جامعه‌های چند مذهبی و قومیتی است که سعی بر حذف یکدیگر دارند و یا عده‌ای به دنبال گفتگو و سازگاری می‌باشند که نقش گفتگومندی در رمان درخشان‌تر است.

در رمان، صدای معتقدان به دین اسلام و مسیحیت به یک اندازه به گوش می‌رسد و هیچ صدایی از ادیان و اقوام در محاق قرار داده نشده است. در مجموع گفتگومندی در رمان نواقیس روما بیشتر بیانگر شرایط بیرونی از جمله: قشرها، مذاهب مختلف، زنان و مردان است که موجب هم‌خوانی متن با شرایط جامعه شده است و گفتگوی درونی و مستقیم که بیانگر موضوعات احساسی و خانوادگی و شخصی افراد است، کمرنگ‌تر می‌باشد.

کرونوتوپ از دیگر مواردی است که ژان دوست در تبدیل اثر خود به گفتگومندی از آن بهره برده است. کرونوتوپ‌ها پیوستار زمانی/ مکانی رویدادهای مختلف می‌باشند. ژان دوست به صحنه‌های متعددی از پیوستگی زمان- مکان، ارتباط تنگاتنگ این دو موضوع و اهمیت و تاثیرگذاری آن اشاره کرده است. وی بخش عمده‌ی داستان را در دو رخداد مهم لحظه‌ی ملاقات عشیق با راهب پولس و شنیدن اخباری که او را وارد بحران و آشفتگی می‌کند و زمان آشنایی با راهبه جنوا و برگشت عشیق به واقعیت ایمانی و آغوش میهن خود، به‌خوبی در بستر زمانی و مکانی متفاوت و جدایی ناپذیر بیان می‌کند.

ژان دوست با استفاده از آیات قرآن، انجیل، ذکر نام بزرگان تاریخ، پیامبران و اشاره به جنگ‌های تاریخی، ذکر حکایاتی از بزرگان در قالب بینامتنیت، و همچنین تلفیق مطالب با یکدیگر، با متون و دنیای گذشته نیز مکالمه برقرار کرده است. علاوه بر آن جریان سیال ذهن به صورت حدیث نفس، خاطره‌گویی و تک‌گویی‌ها باعث شنیده‌شدن صداهای درون افراد شده و کاربرد عنصر چند زبانی و نماد به عنوان نشانه‌ی وحدت بین بشریت، از دیگر مصادیق چند صدایی در رمان نواقیس روما می‌باشند.

پی‌نوشت‌ها

۱. Mikhail Mikhailovich Bakhtin
۲. Polyphony
۳. Dostoevsky
۴. Rabelais
۵. Ferdinand de Saussure

۶. خواهر، می‌دانی که من بیش از پنجاه سال پیش همراه با چند جوان دیگر و راهبی مارونی، از همین دروازه آمدم و در رم ماندم تا زبان ایتالیایی را بیاموزم؟ با حالتی شگفت‌زده پرسید: از آن زمان به کشورت نرفتی؟ /هرگز خواهر راهبه. خداوند اینچنین مقدر فرمود. / تو اینچنین مقدر کردی. بگذار خداوند در آسمان خود بماند برادر، او را در تصمیمات اشتباه خود شریک نکن. این سر را میان شانه‌هایت نیافریده تا آرامش خاطر یابد/ تو نمی‌خواهی چیزی را که امروز می‌گویم بفهمی./ تشنه‌ای؟ / تشنه آب نه، اما حقیقت چرا / پس تشنه خواهی ماند تا اینکه از این دنیا رخت بربندی.

۷. آنها ابیات شعری و یا جملات کوتاهی را بر روی کاغذ می‌نوشتند. یکی از آنها درحالی‌که قلم را می‌چرخانید تا واو را در جمله (وقل اعملوا فیسیری الله عملکم) بنویسد، دندان‌هایش را به هم می‌فشرد. درحالی‌که دیگری، هنگامی که نقطه‌های حروف الفبا را در آیه (مثلُ نوره کمشکاؤ فیها مصباحُ) قرار می‌داد، زبانش را از کنار دهانش بیرون می‌آورد. یکی دیگر هم هنگام نوشتن جمله (قل کلّ یعمل علی شاکلّیه) با گاز گرفتن لب بالایش، آن را خونین کرده بود.

۸. نفرت دینی است که با دینی که خداوند نازل کرده است، سازگار نیست و مذهب کسانی است که حقیقت خدا و هدف او را برای وجود انسان درک نمی‌کنند. مگر قرآن نمی‌گوید: «... و ما شما را به صورت ملت‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید...»؟ برای اینکه یکدیگر را بشناسید پسر، تا یکدیگر را بشناسید. پس این هدف نهایی تنوع، خواست خداوند متعال در مورد تفاوت‌های بین انسان‌ها است.

۹. وقتی دیدم یوحنا بر فراز آن دکل بلند چون گنجشکی به خود می‌لرزد، وحشت زده شدم. به جرجیس و دوستش گفتم خدمه‌ی کشتی را صدا بزنند و خودم پایین دکل ماندم و آیه‌ای از سفر حکمت را با ترسی بسیار زمزمه می‌کردم: «پدر، کمک و یاری تو همان چیزی است که آن را مدیریت می‌کنی زیرا تو آن کسی هستی که راهی در دریا، و مجرای امن در امواج باز کردی و نشان دادی که می‌توانی از هر خطری رهایی بخشی.

۱۰. بسیار می‌ترسم از این که میان من و تو آن شود، که میان موسی و آن بنده‌ی صالحش شد. از این می‌ترسم که نتوانی همراه من صبوری کنی ای یونس!

۱۱. بالاخره آبلینا تسلیم شد و امیدی به رویداد معجزه‌ای ربّانی که به لطف آن در سن پنجاه سالگی صاحب فرزندی شود را نداشت. همانطور که سارا، همسر ابراهیم، در اوج سالخوردگی خود، اسحاق را به دنیا آورد که طبق آنچه در متون کتاب‌های مقدس آمده، آغوش آن زن بیچاره را رها نمی‌کرده.

۱۲. آیا می‌دانی آن رزق و نعمتی که زکریا هر بار وارد محراب بانوی ما مریم می‌شد، آن را نزد او می‌یافت چه بود؟

۱۳. در سخنان آن راهبه، جادویی بود که در سخن هیچ بنی‌آدمی نیافته بودم الا سخنانی که از راهب پولس درباره درویش سراج شنیدم.

۱۴. من یهودا اسخریوطی هستم. سرزمینم را به غربت فروختم. رم با فریبندگی‌اش مرا فریب داد و شیطان تجارت مرا گمراه کرد و از او پیروی کردم.

۱۵. محی‌الدین بن عربی، یکی از ستون‌های عشق و پایه‌ای از پایه‌های حقیقت است. کاش توان ترجمه بعضی از سخنانش را به زبان ایتالیایی داشتم تا اینکه او را بشناسند.

۱۶. Leo Tolstoy

۱۷. او در کنار درب یک کلیسا مرد، درحالی‌که به قلبش اشاره می‌کرد و فریاد می‌زد: «خداوند همین‌جاست، همین‌جا، نه در میان دیوارهای این ساختمان.

۱۸. نه، هیچ وقت زینب را ترک نمی‌کنم و اینجا می‌مانم. با او خواهم ماند. حتی اگر از اینجا بروم هم او را همراه خود خواهم برد. دین و مذهب و اینکه از چه قومی است، برایم مهم نیست. عشق او مذهب من، چشمانش دینم و آغوشش میهن من است.

۱۹. من درختی بی‌میوه‌ام. نازا هستم و رحمم، چشمه‌آبی خشکیده است. چرا خدایا! با اینکه از ناتوانی فرزند آدم آگاهی، می‌خواهی مرا بیازمایی؟ پروردگارا، چرا من، این بنده ضعیف را برای آزمایش برگزیدی؟ چرااااا؟.

۲۰. «روزی را که اسقف جبرئیل حوا از حلب او را در مدرسه غسل تعمید داد، به یاد آورد. آن روز، روزی خاطره‌انگیز بود که همه دانش‌آموزان، کشیشان، معلمان، برخی از اسقف‌ها، مقامات کلیسا و گروهی از افراد سرشناس منطقه در آن حضور داشتند. خطبه‌های کوتاهی ایراد شد و پس از آن اسقف دسته‌ای از زوفا را در آب مقدس فرو برد و سپس آن را به سمت محمد عشیق‌الدین اهل انطاکیه پاشید، در حالی که او آیاتی از کتاب مقدس را

زمزمه می‌کرد. عشیق به طور خودجوش سعی کرد از پاشیدن آب به صورتش جلوگیری کند. سابا الزجال و شمعون اهل نصیبین لبخند می‌زدند در حالی که جورج با چهره‌ای ناراضی به هم‌مدرسه‌ای مسلمان خود که با حالتی مطیع و بی‌حس به آداب پذیرش آن مسیحیت منحرف تن می‌داد، خیره شده بود. او در دل آرزو می‌کرد که کاش او همکارش را متقاعد کرده بود که او دین مسیحیت را به شکل ارتدکس واقعی‌اش بپذیرد.»

۲۱. با شوق و خوشحالی به پیچش رود که چون هلال بود نگرستم و با خودم گفتم: این اولین هلالی است در این کشور لعنتی مسیحی مذهب به چشم می‌خورد.

۲۲. بعد از گذشت دو ماه از ورودمان به رم و شناخت مکان‌های اطرافم، در چشم برهم‌زدنی برای دیدن جنگل‌هایی که نزدیک ضلع غربی مدرسه مارونی بودند، خارج می‌شدم و پشت به تنه درخت سروی بلند، یا بید و یا زیتون پیری تکیه می‌دادم و با صدای بلند اذان می‌گفتم و سپس گریه می‌کردم. با دلهره و نگرانی کنار هر درختی که می‌ایستادم، بر تنه آن تصویر هلال را حک می‌کردم و مدتی به آن خیره می‌شدم.

۲۳. ترادوتور عشیق، به چه زبانی مصیبت خود را به بیخوابی ترجمه می‌کنی؟ کمی قبل‌تر، جرجیس شما را با واژه‌ی ترادوتور خطاب کرد، معنای این واژه چیست سرورم؟ یونس، آن در زبان ایتالیایی یعنی مترجم..

۲۴. وقتی رسیدم، خیلی آهسته در زدم و شنیدم که مدیر گفت «سیا کو مودی» و به زبان آنها یعنی «وارد شو»

۲۵. دووی سای عبدالله؟ دووی سای در زبان ایتالیایی عبارتی پرسشی و به معنی «تو کجا هستی» است.

۲۶. «باسیلیکا بابالی دی سانتا ماریا ماجیوری» می‌نامیدند و به معنی «کلیسای جامع پائشین مریم مقدس» بود.

۲۷. پس از اینکه اسقف اعظم سه بار آب مقدس را پاشید، سابا زجال با صدای دلنشین خود شروع به خواندن سرودهای کلیسا به زبان سریانی کرد.

۲۸. اصول خط را نزد کردزاده که وی را استاد لقب داده بودیم فرا گرفتیم.

۲۹. درشکه در راهی حرکت می‌کرد که کالسکه بوژان، درشکه‌چی کردی، در تابستانی نزدیک به پنجاه و چهار سال پیش، زمانی که مترجم عشیق به رم سفر کرد.

۳۰. وقتی صدای کشیش لوسیانو را شنیدم غرق در این خیالات بودم که از پشت سر مرا به عربی صدا زد: «عشیق... عشیق. بیا عشیق».

۳۱. گاهی به صدای عثمان درشکه‌چی گوش می‌دادم که به زبان ترکی آواز می‌خواند

۳۲. نمی‌توان به ماه فوریه تکیه کرد یونس با لهجه عراقی این پاسخ را داد. عشیق هم خندید.

۳۳. Chronotope

۳۴. ساعت در برج کلیسا، سه بعد از ظهر را نشان می‌داد. کارآموزان فرانسوی از آکادمی فرانسه را دیدم که نمای زیبا و شگفت‌انگیز کلیسا را با ستون‌ها، تندیس‌های زیبا و درخشان، گنبدها و برج‌هایش نقاشی می‌کردند؛ بالای برج او صلیبی بود که زیر نور خورشید می‌درخشید و پشت سرش، درختان بلند قامت سرو، با رنگ سبز دلنشین و سایه همیشگی خود، دیده می‌شدند. در آن لحظه غرق در اندوه خود بودم، موجی مرا دربر می‌گرفت تا دوباره به آنجا که بودم، بازگرداندم. دچار نوعی سرگردانی و حالتی از این دست شدم و چونان پری در بادی سرکش، تصمیم گرفتم که دینم را تغییر دهم و کاتولیک شوم.

در اوج نگرانی و سردرگمی بودم. پروردگارا چه کنم؟ اینجا بمانم و غریب بمیرم؟ آیا با وجود اینکه تمام اعضای خانواده‌ام را از دست داده‌ام باز به سرزمینم بازگردم؟ به کجا بازگردم؟ به سوی چه کسی بازگردم؟ من در عین زنده بودن مرده‌ام، پروردگارا به لطف و مهربانیت مرا زندگی ببخش! آن شب تصمیمم را گرفتم که بازگردم. دریافتم که بازگشت به میهن، با تمام زیان‌های مورد انتظار، با تمام زخم‌هایی که ممکن است بر تنم بنشیند، بهتر از ماندن در اینجاست. سخن درشکه‌چی‌مان بوژان کردی را به خاطر آوردم، هنگام سوارکردنم درکالسکه، آتروزی که به رم سفر کردم: اگر سرزمینت یک زخم باشد پس کوچ از آن نمک است؛ نمکی که بر درد آن می‌افزاید.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

- آلن، گراهام. (۱۴۰۰). بینامتنیت. چاپ چهارم. ویراست دوم. ترجمه پیام یزدانجو. تهران: نشر مرکز.
- باختین، میخائیل. (۱۹۸۷). الخطاب الروائي، ترجمة محمد برادة. القاهرة: دارالفکر.
- باختین، میخائیل. (۱۳۸۷). تخیل مکالمه‌ای، ترجمه رویا پور آذر، تهران: نی.
- بیات، حسین. (۱۳۹۰). داستان نویسی جریان سیال ذهن، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- پاینده، حسین. (۱۳۸۶). رمان پسامدرن و فیلم. تهران: هرمس.
- تودوروف، تزوتان. (۱۳۷۷). منطق گفتگوی میخائیل باختین، ترجمه داریوش کریمی، تهران: مرکز.
- تولستوی، لئو. (۱۳۷۸). تمشک، ترجمه علیرضا جباری (آذرنگ)، تهران: چاپخانه خاشع.
- حسن‌زاده میرعلی، عبدالله و رضویان، سید رزاق. (۱۳۹۱). «چند صدایی در رمان سمفونی مردگان»، پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، ۳(۸)، ۳۸-۱۱.
- دوست، جان. (۲۰۱۶). نواقیس روما. بیروت: دارالاساقی.
- روشنفکر، کبری، اکبری زاده، فاطمه، پروینی، خلیل و قبادی، حسینعلی. (۱۳۹۴). «جلوه‌های چند زبانی در رمان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم». جستارهای زبانی، ۶(۲)، ۵۱-۲۵.
- الشمایله، معتصم سالم. (۱۹۹۵). «التناص في النقد العربي الحديث»، عمان: الجامعة الاردنية.
- علائی، عرفان. (۱۳۹۹). «بررسی رمان عوده الروح بر اساس نظریه چند صدایی میخائیل باختین»، راهنما: حسین ابویسانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی.
- الکردي، عبدالرحيم. (۲۰۰۶). الراوي والنص القصصي، القاهرة: مكتبة الآداب.
- کهنمویی پور، ژاله. (۱۳۸۳). «چند آوایی در متون داستانی»، پژوهش زبان‌های خارجی، ۹(۱۶)، ۵-۱۶.
- نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۰). «چند صدایی باختینی و پساباختینی (تکوین و گسترش چند صدایی با تأکید بر هنر و ادبیات)». مجموعه مقالات گفتگو مندی در هنر و ادبات تهران: سخن. ۱۱-۳۲.
- نوبخت، محسن. (۱۳۹۱). «چند صدایی و چند شخصیتی در رمان پسامدرن ایران؛ با نگاهی به رمان اسفار کاتبان از ابوتراب خسروی»، نشریه زبان‌شناخت ۱۲۰-۸۵.
- نیشابوری، فریدالدین عطار. (۱۳۴۵). تذکرة الأولیاء، تهران: انتشارات اساطیر.

سيمفونية الأديان والأعراق في رواية نواقيس روما بناءً على النظرية الباختينية

حسن اسماعيل زاده^{١*}

عبدالأحد غيبي^٢

گلستان طیب زاد^٣

المُلخَص

يحاول الناس دائماً إسماع صوتهم أثناء التواصل مع بعضهم البعض. في الواقع، الصوت هو تعبير عن عقلية المتحدث ومنظوره، مما يؤكد الوجود والحضور من كل شخص. يعتبر الحوار من أهم خصائص النص الأدبي وضرورية لإقامة علاقات اجتماعية، وهو ما اقترحه ميخائيل باختين، المنظّر الروسي البارز. لقد عبر عن وجهة النظر هذه في الأدب تحت عنوان Polyphony، مستوحى من مفهوم الصوت في الموسيقى؛ إن تعدد الأصوات الذي اعتبره باختين في العمل الأدبي يسمح لكل من الشخصيات في الرواية بالتحدث والتعبير عن آرائهم وأفكارهم دون أي صوت يسعى لإسكات صوت آخر. يقدم عرضاً للأصوات والأفكار والآراء المختلفة في النص وتعايش التناقضات كعنصر مهيمن في تعدد الأصوات. الكاتب والشاعر السوري "جان دوست" في روايته "نواقيس روما" التي تحكي قصة رحلة مسلم اسمه "عشيق المترجم" إلى "روما" عاصمة المسيحية وأصلها، خلق تعدداً عبر العالم باستخدام مكونات متعددة الأصوات، وقد صور التسامح والتعايش السلمي بين الأديان والأعراق. إن وجود عنصر المحادثة كالعنصر الأكثر أهمية للقصة وعدد من المكونات متعددة الأصوات، بما في ذلك: الكرنفال، والتناص، والبشع، والتوقيت الزمني، والجدل، وما إلى ذلك، قد حول هذه الرواية إلى رواية متعددة الألحان. من خلال دراسة وتحليل رواية نواقيس روما المبنية على المكونات المذكورة أعلاه، تبين أن هذا العمل شاهد على تنافس الخطابات المختلفة وتعدد الأصوات المتبادلة، وخاصة صوت الإسلام والمسيحية، وفي النهاية، هذه الأصوات تخلق "سيمفونية" واحدة، وهي التعايش السلمي بين مختلف الأديان والجماعات العرقية.

الكلمات الدلالية: تعدد الأصوات، سيمفونية الأديان والأعراق، ميخائيل باختين، جان دوست، نواقيس روما.

^١ أستاذ مشارك، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الشهيد مدني بأذربيجان، تبريز، إيران.

^٢ أستاذ، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الشهيد مدني بأذربيجان، تبريز، إيران.

^٣ ماجستير، قسم اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة الشهيد مدني بأذربيجان، تبريز، إيران.